

Annona Nova VIII.

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

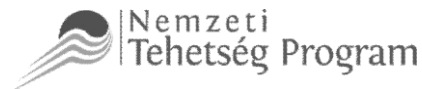

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2016

Szakmai lektorok:

Bánkúti Gábor, Barabás Gábor, Csibi Norbert, Fedeles Tamás,
Járai Róbert, Kisantal Tamás, Rónaky Eszter, Szendi Zoltán
Weiss János

A kiadvány a *Nemzeti Tehetség Program* támogatásával jelent meg.
NTP-SZKOLL – 15-0041

Kiadó: Kerényi Károly Szakkollégium
Felelős kiadó: Bagi Zsolt

Szerkesztők:

Lisa Obermeier, Máté Zsolt, Rétfalvi P. Zsófia, Szanyi-Nagy Judit,
Vilmos Eszter, Vörös Eszter

Borítóterv:

Szanyi-Nagy Judit

Nyomdai előkészítés és kivitelezés:

Virágmandula Kft.

ISSN: 2061-4926

© A szerzők, 2016

© A szerkesztők, 2016

Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

András Csaba: Előszó	7
Kocsis Árpád: „Ez a törvény?” – Velencei vizeken ne kalmárkodj	11
Fetzer Beáta: Die Verkörperung der Angst – Die literarisch-anthropologische Erscheinung der Angst in Fräulein Else und Spiel im Morgengrauen von Arthur Schnitzler	23
Zsupos Norbert: Elmélet és gyakorlat Gilles Deleuze filozófiájában – Michael Hardt Deleuze-értelmezéséről	37
Bodrogai Dóra: A két főszereplő közötti kapcsolat dinamikája Szabó Magda Az ajtó című regényében és ennek filmadaptációjában	49
Vilmos Eszter: Emma és az okos szüzek – Két versfordítás-elemzés	65
Kovács Péter: Polémiák a Liliomos Herceg körül – A Szent Imre-legendahistoriográfiájának áttekintése	85
Ignác Ágoston: Megjegyzések a 14. századi krónikaszerkesztményhez – Historiográfiai áttekintés egy jelenleg zajló kutatáshoz	99
Sipos Balázs: A Kodály Zoltán úti lakótelep építése 1967-től 1985-ig	111
Sipos Balázs: A pécsi Nagyárpádi városrész (Árpádváros) építéstörténete 1974–1990 között	125
Endródi Edina: A bélyegtörvény történeti áttekintése a bostoni újságok tükrében	145
A Kerényi Károly Szakkollégium tagjai a 2015/2016-os tanévben	161
A Kerényi Károly Szakkollégium mentorai a 2015/2016-os tanévben	162
A Kerényi Károly Szakkollégium év végi konferenciájának plakátja	163

Vilmos Eszter vagyok, végzős MA-hallgató magyar szakon, modern magyar irodalom specializáción. 2013 januárja óta vagyok kerényis, egy évig Szakmai Ügyekért Felelős Tanácstag voltam, idén pedig Operatív Senior. Jelenleg a kortárs magyar holokausztemlékezet-irodalmat kutatom, korábban pedig (magyar–francia szakosként) lírafordítás-elmélettel foglalkoztam; ez utóbbihoz kapcsolódik az alábbi tanulmány is.

VILMOS ESZTER

Emma és az okos szüzek

Két versfordítás-elemzés

1.

A fordításkritikák elsősorban a *hűség* nehezen definiálható fogalma mentén szoktak műfordításokat elemezni. A két leggyakrabban szembeállított paradigma a formai, illetve a tartalmi hűség. Ha a fordításelméletben meghaladott is az efféle vulgarizáló szembeállítás, irodalomtörténeti szempontból azért lehet releváns az ilyen irányú vizsgálódás, mert a 20–21. századi magyar fordítástörténet változásai elsősorban ennek a dichotómiának a két pólusa között zajlottak a *Nyugat* első nemzedékének erőteljesen formahű, szépség- és hangzásoközpontú, mára hagyománnyá vált fordítói gyakorlata óta.

A nyugatos hagyomány továbbélését több szinten vizsgálhatjuk. Alapvetően minden magyar versfordító, aki a forrásnyelvű szöveg formáját (például strófa- vagy rímszerkezetét) a magyar szövegbe átemelve fordít, akár tudatosan, akár sem, a *Nyugat* fordítói hagyományát örökíti tovább. Ezen felül felállíthatunk tendenciákat, melyek szerint egyes fordítók ezen a magától értetődő paradigmán belül bizonyos jellegzetességeit kerülik a nyugatos fordításpoétikának. Ilyen jellegzetesség például a saját költői nyelv markáns jelenléte a fordításban, a túlesztétizálás (a forrásszöveghez képest), vala-

mint a szavak fonetikájának előtérbe helyezése szemantikájukhoz képest.

A kortárs fordítási tendenciákat legkönnyebben úgy tudjuk vizsgálni, ha egyazon versnek különböző magyar változatait vetjük össze. Liliane Wouters kortárs belga költőnő, aki nemcsak költészetével és drámáival, de irodalomtörténeti munkásságával is kiemelkedő alakjává vált a francia nyelvű belga irodalomnak, a magyar frankofón versfordítás-irodalomnak szintén fontos szereplője. Versei szerepelnek a 60-as évek végén, illetve 70-es évek elején megjelent magyar nyelvű kortárs belga költészeti antológiákban Jánosy István, Timár György, illetve Tóth István tolmácsolásában, az 1999-ben megjelent válogatáskötetének verseit pedig Tóth Krisztina, Lackfi János és Ferenczi László fordították.¹

Ferenczi László „hiperérzékeny és hiperintellektuel” költészetnek nevezi Liliane Wouters poétikáját. „Wouters neoklasszicista ihletésű, szigorúan hagyományos, kötött formákban felújította a flamand klasszicizmust”.² Költészete mintha könnyebben illeszkedne a magyar költészeti hagyományba, mint a máig Párizs-központú, francia nyelvű kortárs líráéba, versei magyar fordításait olvasva ritkán tölt el minket az idegenség érzése. Sem kötött versformái nem tűnnek távolinak vagy anakronisztikusnak a 20. század második fele magyar lírájának viszonylatában, sem a bibliai utalások, melyek a Wouters-kötetek legfőbb gondolati, spirituális és szerkezeti bázisát képezik. Wouters, bár katolikus hagyományban nevelkedett, „nem hagyja, hogy költészetét korlátozzák a katolicizmus dogmái”;³ versei nyitottak a miszticizmus legkülönbözőbb formái felé. Költészetének vallási kontextusát Marie-Clothilde Roose elemzi, aki azt írja, a köl-

¹ WOUTERS, Liliane: *A vér zarándoklata* (ford. Tóth Krisztina – Lackfi János – Ferenczi László), Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1999.

² FERENCZI László: *Liliane Woutersről*, Filológiai Közlöny, 1995/3–4., 239–240.

³ ROOSE, Marie-Clothilde: *La Bible chez Lucien Noullez, Colette Nys-Mazure et Liliane Wouters* (A «Bibleet Poésie» [Biblia és költészet] konferencia szövege, melyet a Nizzai Egyetem és a Paris IV szerveztek 2010. június 18–19-én Párizsban):

http://dial.academielouvain.be/downloader/downloader.py?pid=boreal:124910&datas_tream=PDF_01 (letöltve: 2016. 04. 26.)

tőnő szerint a *spirituális feladat*, melyet Mallarmé a költészetnek tulajdonít, a *szenttel* áll kapcsolatban, mint ahogy leggyakrabban a *szenzhez* is költői kifejezések társulnak.⁴

Liliane Wouters második kötetének⁵ *Les vierges sages* (Az okos szüzek) című verse is bibliai témát dolgoz fel. Alapjául az utolsó ítéletről szóló újszövetségi példabeszéd szolgál az okos és balga szüzekről, akik koszorúslányként lámpással/fáklyával várják a későn érkező vőlegényt.⁶

Les vierges sages

Cinq je les vois, sur une pierre assises.
La lampe en main.
Cinq espérant qu'une ombre se précise
Dans le lointain.

Avec les yeux plus grands que le visage,
De jour, de nuit,
Devant mon seuil, voici les vierges sages
Et leur ennui.

Elles ont lu la page d'Évangile
Où vient l'époux.
Depuis, leur temps est comme la vigile
D'un rendez-vous.

Cinq elles sont, toujours sur cette pierre,
Contre le mur.
Cinq qui n'ont plus de pleurs sur leurs paupières,
Leurs yeux sont durs.

---

⁴Uo.

⁵Liliane WOUTERS: *Le bois sec*, Gallimard, Párizs, 1960.

⁶Mt 25,1–13.

Car ils ont vu passer les soeurs frivoles,
Tous feux éteints.
Allons jouer, ma belle, au coeur qui vole
Vers son destin.

Laure, Tiphane, Ursule, Berengère
Et Cordula
Dansent au bois des rondes étrangères
Mais nous voilà.

Les bras tendus et la ceinture vierge.
Qu'attendons-nous
Avec le feu stérile de nos cierges
Sur les genoux?⁷

A bibliai példabeszédet feldolgozó, átértelmező és új szempontból láttató mű formáját tekintve is figyelemreméltó. A kötött versformával, melyre Ferenczi László is utal, és amely kuriózumnak számít a 20. század végi francia nyelvű költészetben, a *Les vierges sages*-ban is találkozunk. A szinte kivétel nélkül 10, illetve 4 szótagos, váltakozó sorokból álló rövid versszakok páros rímei kristálytisztán csengenek össze. A szoros, fegyelmezett formát értelmezhetjük a vers szereplőinek két legfontosabb attribútumával, okosságukkal és szigorúan megtartott szüzességükkel összefüggésben. A vers tartalma tehát – bár ez egy verselemzés során nem feltétlenül kell, hogy szempont legyen – legitimálni tudja a kötött formát, mely a francia nyelven olvasók számára egyébként avíttasnak, öncélúnak hathat. Kérdés, hogy ezt a harmóniát megteremtheti-e fordítás, illetve, hogy a vers eddigi magyar fordításai meg tudták-e teremteni azt.

A *Les vierges sages*-nak két magyar fordítása készült. Az egyik Tóth Istváné, az általa szerkesztett és fordított *Írásjelek a földön. Fran-*

---

⁷ Forrás: <http://www.anniebank.nl/Scores/11900349.pdf> (letöltve: 2016. 04. 26.)

cia nyelvű belga költők című, 1972-es antológiában,⁸ a másik pedig Tóth Krisztináné *A vér zarándoklata* című kötetben.⁹ A két fordítás teljesen eltérő módon ragadja meg a verset. Tóth István¹⁰ fordítói gyakorlata – mint ahogy ebből a fordításából is kitűnik – igyekszik eltérni a nyugatos esztétizáló hagyományoktól. A *Nyugat* nagy nemzedékének már fordításkötete előszavában felró bizonyos hiányosságokat: „A magyar olvasó – legyünk őszinték – nemigen ismeri a belga költészetet. Ezért a mulasztásért igen könnyű és szokványos lenne egyedül a mi nemzedékünk költőit vagy a közvetlen elődöket hibáztatni, de a Nyugat-nemzedék nagyjai sem szenteltek elegendő figyelmet ennek a feltétlenül világirodalmi rangú költészetnek”.¹¹ Noha ez a – kissé történetietlen – megjegyzés nem a versfordítói stratégiára, hanem a fordítandó művek kiválasztásának műveletére utal, úgy tűnik, összefüggésbe hozható Tóth István fordításpoétikájával is, melyre akár a nyugatos fordítói paradigma kritikájaként is tekinthetünk, bár a rímek vagy a strofászerkezet elhagyása fel sem merül fordításában. A hangzás megragadását előtérbe helyező és szebb magyar vers alkotását megkísérlő műfordítói gyakorlatot veti el, melyhez Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád magyaráításai hozzászoktatták az olvasóközönséget. Tóth István fordításai majdhogynem szószerinti hűséggel igyekeznek visszaadni az eredeti vers szavait és mondatainak szemantikáját, ezáltal háttérbe szorítva az esztétikumot.

Ezt a szembenállást nevezhetjük általánosságban a formahű és tartalomhű fordítás ellentétének, Henri Meschonnic kortárs francia nyelvész és fordításelmélet-író azonban figyelmeztet, hogy nem releváns a *hűség*re a pontos megfeleltetés mértékegységeként tekinteni, hiszen sem az olvasónak, sem a fordítónak nincs közvetlen

⁸ *Írásjelek a földön: Francia nyelvű belga költők* (ford. Tóth István), Kriterion, Bukarest, 1972, 236–237.

⁹ WOUTERS, Liliane, *A vér zarándoklata* (ford. Tóth Krisztina – Lackfi János – Ferenczi László), Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1999, 55–56.

¹⁰ Erdélyi magyar költő, műfordító, drámaíró, irodalomtörténész, egyetemi tanár (1923–2001).

¹¹ TÓTH István, *Vallomás* = i. m., 5.

hozzáferése a szöveghez. Meschonnic szerint „[a] fordító hűsége nem más, mint tartalom és forma kettősségéhez való hűség és e kettősség mitikus felnagyítása, és nem más, mint a nyelv politikai elsősége, amit a jel eszközjellege és a köznyelvből való eltérésként értett stílus foglal magába”.¹² Tehát nemcsak a szöveg az, ami átmegegy egyik nyelvből a másikba, de „vele együtt a fordító sajátos szűrője is, amely beépül a szövegbe.”¹³ Vizsgáljuk meg tehát, miként épül a fordítás szövegébe a két fordító sajátos szűrője:

	Az okos szüzek (ford. Tóth István)	Az okos szüzek (ford. Tóth Krisztina)
1.	Látom, amint öten egy kövön ülnek, kezükben mécs; öten mind remélik, hogy egy árny feltűnhet, mind messze néz.	Ott ülnek folyton ők a kőpad- kán öten, gyertyájuk ég. Ott várják jönni őt, hogy küldi s eljövend, a messzi ég.
2.	Figyelő szemük egy arcnál is tágabb és szüntelen küszöbömön a bölcs szüzek tanáznak s a gyötrelmem.	Orcájuk egyre fogy, csak sze- mük holdja nő, míg napra éj múlik, ott ülnek ők, öt bölcs szűz, csupa kő és szenvedély.
3.	Az Evangélium lapján bön- gészték, hogy jön a Jegyes. Ezután idejük egyetlen légyott nagybőjtje lesz.	Hisz meg van írva, hogy értük jön hitvesük, eljön a nap. Azóta ülnek így, le nem zárul szemük, virrasztanak.

¹² MESCHONNIC, Henri: *Fordításpoétika* (ford. Józán Ildikó – Haas Lídia), in: *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig* (szerk. JÓZÁN Ildikó – JENEY Éva – HAJDU Péter), Balassi, Budapest, 2007, 407.

¹³ Uo.

4.	Öten örökké itt, a kövön ülnek, a fal tövén, öten, kik többé nem ejtenek könnyet, szemük kemény.	Öten a kőpadon, egyenes derekuk a falhoz ér. Öten, dermedt szemük árká- ban könny se fut, csak száraz ér.
5.	Mert látták, sok kacér nővérük mint lett kihűlt tetem. „Jöjj, játszunk¹⁴ a sors felé szálló szívnek, Szépségesem!”	Kacér nővéreik lángjából mi maradt: görbécske láng. Szóltak: gyertek velünk, ezer édes kaland vár még miránk.
6.	Laura, Cordula, Bérangère, Orsolyácska és Tiphaine, az erdőn furcsa körtáncba beállva, íme, milyen	Laure, Tiphaine, Bérangère, Ursula és Cordula, erdőben táncoló, szélfújta, ostoba öt szép ruha.
7.	tárt a karunk, s szűzövünk hogyan zárul! Mit is lehet várni szűz gyertyáik meddő lángjától térdünk felett?	De rajtunk szűzi öv, karunk kinyújtva vár, tűzünk örök. Kiért ez öt hideg, hótiszta gyertyaszál térdünk között?

Ha összehasonlítjuk a két fordítást, a legmarkánsabb különbséget zeneiségükben vélhetjük felfedezni. Tóth Krisztina fordításában mély rímek és tiszta zárlatok vannak, valamint láthatóan törekszik rá, hogy visszaadja az eredeti költemény jambikus lejtését. Ez utóbbi azért vet fel érdekes kérdéseket, mert a jambikus lejtés a francia nyelvnek sokkal inkább sajátja, mint a magyarnak, hiszen a francia szavakban kivétel nélkül az utolsó szótag hangsúlyos, míg a magyarban természetes esetben az első, ez pedig trochaikus lejtést pre-

¹⁴ [sic!]

desztinál. Viszont – ahogy Nemes Nagy Ágnes is írja – „a jambus lehetősége mélyen benne gyökerezik a magyar nyelvben. Mondathangsúlyunk eleve lehetővé teszi a jambikus, az emelkedő lejtést, a szavakat kiválogatva, kipucolva pedig létrehozza a hangsúlyos-mértékes jambust. Mondathangsúlyról beszélek természetesen és nem szóhangsúlyról.”¹⁵ A magyarban tehát nagyobb a mozgástér metrika tekintetében, és a jambus egyébként is „igénytelen, minden éghajlaton élél, ugyanakkor bámulatos terheket megbír. S nem utolsósorban, mióta végleg kezünkhöz idomítottuk, világossá vált egy pompás tulajdonsága: nem feltűnő.”¹⁶ Ezért hatnak Tóth Krisztina olykor tisztán jambusokból álló sorai természetesnek („azóta ülnek így”, „a falhoz ér”, „karunk kinyújtva vár”) a magyar fülnek, miközben a francia vers lüktetését („*Avec le feu sterile de nos cieres*”) is felidézik.

Tóth Krisztina költészetének egyik legfőbb jellemzője a szavak többértelműségének kihasználása. Sokféle példát hozhatunk erre versesköteteiből. Olykor a legegyszerűbb többjelentésű szavak különböző konnotátumai fűzik tovább a költemény asszociációs láncát. Ilyen a *Balaton* című verssorozat harmadik részének felütése is:

„Nem akartam, hogy **ősz** legyen megint itt / egy hosszú szál **ki kéne húzni** / harminchárom éves vagyok pedig mit / kéne tennünk mondd **ki kéne húzni** / de meddig még [...]”¹⁷ Előfordul, hogy a magyar nyelv elcsépelet szóképeit alkalmazza egyszerre elvont és szó szerinti jelentésükben, például a *Most viszik, most viszik* című vers emlékezetes soraiban, melyben a zeugma alakzata köti össze a sorokat.¹⁸ „Ne vidd el kérlek / a függőnyt, amit együtt, / és vidd el, kérlek, az ágyat, amin együtt, / de hagyd meg, kérlek, / a képet, ahol

¹⁵ NEMES NAGY Ágnes: „Magyar jambus”, in: *A műfordítás ma: Tanulmányok* (szerk. BART István – RÁKOS Sándor), Gondolat, Budapest, 1981, 310–311.

¹⁶ Uo., 328.

¹⁷ TÓTH Krisztina: *Síró ponyva*, Magvető, Budapest, 2004, 14. (Kiemelésektől: V. E.)

¹⁸ „Kapcsolatot alkotó *delectio* a *zeugma*, amely egy többtagú szó szerkezet valamely résztagjának elhagyása oly módon, hogy két parallel résztag közül a megmaradó átveszi az elhagyott résztag funkcióját is, egyúttal főlerendelt kapcsolatba kerül a többi taggal.” SZABÓG. Zoltán – SZÖRÉNYI László: *Kis magyar retorika*, Helikon, Budapest, 1997, 123.

együtt, / – meg a létrát, mert **nem érem fel** / ésszel, hogy most viszik / az ágyat”.¹⁹

Ezt a szójátékra épülő poétikát *Az okos szüzek* fordításában is tetten érhetjük. A fordító többször is homonimákat tesz rímpozícióba, ráerősítve ezzel az eredeti vers virtuóz rímeinek tisztaságára. Példa erre az első, valamint a negyedik versszak két páratlan sorpárja: „[...] /gyertyájuk ég / [...] / a messzi ég”; „[...] / a falhoz ér / [...] / csak száraz ér”.

Tóth Krisztina fordítása iskolapéldája lehetne a *szép hűtlen* fordítói gyakorlatnak, melyet a *Nyugat* első nemzedékének fordítói jellegzetességeként tarthatunk számon.²⁰ *Az okos szüzek* Tóth Krisztina tolmácsolásában kellemesen csengő magyar vers lett, de ha a tartalmát nézzük, melyet Tóth István fordítása szinte szó szerint visszaad, meglepő eltéréseket figyelhetünk meg az eredetitől. A fentebb idézett negyedik versszak vége, mely szerint „Ott várják jönni őt, hogy küldi s eljövend, / a messzi ég” Woutersnél így hangzik: „Cinq espérant qu'une ombre se precise / Dans le lointain.”, azaz öten [ülnek] arra várva, hogy a távolban kirajzolódjon/megjelenjen egy árnyék, ti. a vőlegény árnyéka, aki miatt a szüzek éjszaka várakoznak lámpásaikkal. Tóth Krisztina fordítása sokkal konkrétabban idézi meg a transzcendenst, mint az eredeti, hiszen a szüzek nála áttételesen sem a vőlegényre várnak, hanem a „messzi ég” (a megváltó?) eljövételére, melynek az „eljövend” régies szóalakja még inkább bibliai hangzást kölcsönöz. Tóth Istvánnál: „öten mind remélik, hogy egy árny feltűnhet, / mind messze néz.”. Szemantikailag kifo-

¹⁹TÓTH: *Síró ponyva*, i. m., 48. (Kiemelés tőlem: V. E.)

²⁰Lásd: RÁBA György: *A szép hűtlenek*, Akadémiai, Bp., 1969. (Rába György – a *Nyugatot* követő nemzedék képviselőjeként – tisztelettel, ám némi kritikával tekint a nyugatos versfordítói protokollra *A szép hűtlenek*ben, amely művével tulajdonképpen megalapozta a nyugatos fordításpoétikához kötődő kritikai diskurzust. Ahogy a verstani viták, úgy ez a monográfia sem kérdőjelezi meg alapjaiban a nyugatos protokoll létjogosultságát, csupán felhívja a figyelmet olyan jellegzetességekre, melyektől az újhaldas és az őket követő nemzedék fordítói programjában eltérni szándékozik. *A szép hűtlenek* kedvelt szemléltetőeszköze, hogy a *Nyugat* nemzedékeit követő évtizedek költőinek versfordításával veti össze Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád tolmácsolásait.)

gástalan az utóbbi változat, viszont a „mind” szó ismétlésével és a nem kompatibilis nő-, illetve hímszavakkal („kezükből mécs” – „messze néz”) Tóth István a forrásnyelvű vers hangzásához képest puritánabb poétikát valósít meg, és a woutersi formai szigor sem érzékelhető a fordításában.

Tóth Krisztina nyugatos hagyományokhoz visszanyúló fordítás-poétikájában nem ritka bizonyos szavak vagy kifejezések (*cheville*-ek) kreatív betoldása a magyarított költeménybe, főként abból a célból, hogy ne essen csorba a ritmikán és a rímeken. Ebből következik, hogy néhol nem marad hely az eredeti vers egyes fontos jelentésképző egységeinek rögzítésére. Ez Meschonnic veszteségferdítés-átalakítás (*déperdition-trahison-transformation*) hármasságából,²¹ melyek között tanácsos különbséget tenni fordításkritikák során, leginkább az első, a veszteség kategóriájába sorolható. A *Les vierges sages* második versszaka így szól Woutersnél: „Avec les yeux plus grands que le visage, / De jour, de nuit, / Devant mon seuil, voici les vierges sages / Et leur ennui”, így Tóth Istvánnál: „Figyelő szemük egy arcnál is tágabb / és szüntelen / küszöbömön a bölcs szüzek tanyáznak / s a gyötrelem.”, Tóth Krisztinánál pedig így: „Orcájuk egyre fogy, csak szemük holdja nő, / míg napra éj / múlik, ott ülnek ők, öt bölcs szűz, csupa kő / és szenvedély”. A vers szempontjából kiemelkedően fontos a „Devant mon seuil” (a küszöböm előtt) sor, mivel a birtokviszony explicit kifejezésével megjelenik egy lírai szubjektum a versben, aki kívül áll az elbeszélte történeten egészen az utolsó előtti versszakig, ahol a nézőpontváltással az *ils*-ből (ők) *nous* (mi) lesz, azaz a lírai énné az öt szűz egyike válik. Tóth Krisztina fordításából ez a sor kimarad; a konkrét helymegjelölés „ott”-tá degradálódik, a szubjektum pedig, mely a vers további részében a személyesség és alakváltás játékanak a tárgya lesz, nem jön létre. Az említett versszak fordításai további érdekességeket is tartalmaznak. A versszak utolsó szava, az „ennui”, mely unalmat jelent, Tóth Istvánnál sokkal drasztikusabb érzelmmé, „gyötrelem”-mé válik, Tóth Krisztinánál pedig – még meglepőbb módon – „szen-

²¹ MESCHONNIC, Henri: *Poétique du traduire*, Lagrasse, Verdier / poche, 1999, 110.

vedély"-lyé. Félő, hogy az itt kimutatható ferdítést (trahison) a lírafordítás egyik legprózaibb velejárója, a rímkényszer implikálta. A Tóth István szószerintiségre törekvéséből származó képzavarokra (pl. tág arc) itt nem térek ki.

A fordítás kétségtelenül hermeneutikai művelet. A fordító első sorban befogadó, aki saját értelmezését megfogalmazva alkotja meg fordítását a célnyelven. Jóllehet, tagadhatatlan fordításelméleti közhely, hogy nem a szavakat, hanem a nyelvet fordítjuk, egy-egy fordításelemzésnél óhatatlanul szavakba ütközünk, melyek szótárban is fellelhető többes jelentésükkel pontosan detektálható szöveghelyeken mozdítják eltérő irányokba a különböző fordításokat. A francia nyelv igen gazdag többjelentésű szavakban; elsősorban a gyakran használt igékhez/segédigékhez társul számtalan jelentés. Ilyen a *passer* ige is, melynek nagy szótári oldalakat betöltő megfelelői vannak más nyelvekben.

Az ige több jelentése *A les vierges sages* fordításai esetében különböző értelmezéseket indukált. Ha az ötödik versszak első két sorát („Car ils ont vu passer les soeurs frivoles, / Tous feux éteints.”) az újszövetségi példabeszéd szerint értelmezzük, azt jelenti, hogy ők (az okos szüzek) látták elmenni kacér nővéreiket (a balga szüzeket), kialudt tűzzel. Hiszen a parabola arról szól, hogy a balga szüzek nem hoztak olajat lámpásaikba, így mire a várt vőlegény késve megérkezett, kialudtak fáklyáik, nem tudtak tehát elébe menni – ellentétben az okos szüzekkel, akik felkészülten várakoztak. Így kell várakoznia minden hívőnek az ítéletre érkező Krisztus fogadására – tanítja az Újszövetség.

Tóth Krisztina tolmácsolásában a kacér nővérek lángja nem alszik ki teljesen, a fordítás eufemizálva azt mondja, „Kacér nővéreik lángjából mi maradt: / görbécske láng”, a lényegen viszont ez nem változtat sokat. A forrásnyelvű vers csavarja az, hogy – a példabeszéd teljes kiforgatásával (vagy csupán más nézőpontba helyezésével) – a balga szüzeket állítja követendő példának, akik hiábavaló várakozásukat abbahagyván körtáncot kezdenek lejteni, és akiket a mártírként ábrázolt, tovább várakozó okos szüzek irigykedve figyelnek. Tóth István a „passer” jelölő másik jelöltjét, az eltávo-

zik/meghal jelentést veszi alapul. Így lesz az okos szüzek sok kacér nővére „kihűlt tetem”. És, hogy a költemény ne váltson élőhalott erdei lányok rémtörténetébe, a fordító egy versszakok közötti enjambement-nal megoldja, hogy az utolsó versszakok többes szám első személyű beszélője egyszerre vonatkozhatson a táncoló lányokra²² és a másik öt, gyertyával várakozó szűzre: „íme, milyen / / tárt a karunk, s szűzövrünk hogy ránk zárul!”. Az ebből a versszakból kimaradt „mais” (de) szócska lehet a kulcs Wouters versének értelmezéséhez. Az hordozza ugyanis az ellentétet; a feszültséget és a féltékenységet a tánra perdült, valamint az ülve (és vélhetőleg örökké szűzen) maradt lányok között, akik közül egyikük a vers végére lírai szubjektummá avanzsál, hogy feltehesse az elkeseredett kérdést: *ők különös táncot lejtének az erdőben, / na de mi / / kinyújtott kezek[kel] és erényöv[vel] / mit (kit?) várunk még / gyertyáink meddő lángjától / a térdünkön?*²³ Tóth Krisztina jambizáló soraiban tökéletesen érezhető ez az ellentét, és nem is bontja meg versszakok közötti áthajlással a matematikai szerkesztettségű Wouters-verset: „Laure, Tiphaine, Bérengère, Ursula / és Cordula, / erdőben táncoló, szélfújta, ostoba / öt szép ruha. // De rajtunk szűzi öv, karunk kinyújtva vár, / tűzünk örök. / Kiért ez öt hideg, hótiszta gyertyaszál / térdünk között?” Egyedül a „stérile” jelző áthelyezése tompítja kissé a versszak tragikus felhangját, Tóth Krisztina fordításában ugyanis a gyertyaszál lesz „hótiszta”, nem pedig a láng meddő („feu stérile”). A *tiszta* jelző, mely áttételesen a szüzekre vonatkoztatható attribútum a versben, sokkal óvatosabb, bibliaközeli értelmezése a „stérile” szónak, mint a *meddő*, amely a szüzek örök cölibátusba vetettségét hivatott érzékeltetni. A *vér zarándoklata* kötet következő verse egyébként a *La femme stérile* (A meddő asszony), ahol az említett jelző már semmiképp nem értelmezhető kétféleképpen.

Tóth Krisztina a nyugatos hagyománynak még több jellegzetességét teszi saját fordításpoétikájának részévé, mint közvetlen fordí-

²² (Laurára, Cordulára, Bérengère-re, Orsolyácskára és Tiphaine-re, akiknek a félig magyarosított neveiben is felfedezhetünk némi következetlenséget.)

²³ Saját nyersfordítás: V. E.

tóelődei. A versformahűség és a zeneiség előtérbe helyezése mellett megfigyelhető a dialógus Tóth Krisztina költészete és a fordított versek poétikája közt, bár sokkal kevésbé feltűnő módon, mint Babilónnál vagy Kosztolányinál. Ha pedig összevetjük Tóth Krisztina *Az okos szüzek*-jét Tóth István fordításával, aki jóval óvatosabb a *szép hűtlen* stílusjegyekkel kapcsolatban, láthatjuk, hogy a vers szemantikája nem válik kevésbé hangsúlyossá Tóth Krisztina dallamosabb fordításában sem, a költemény kötött formáját pedig, mely integráns része a forrásnyelvű versegésznek, – a két nyelv eltéréseihez képest – maradéktalanul át tudta ültetni a magyar fordításba; a Wouters-vers harmóniája jobban megjelenik benne.

2.

Akár az adott kultúra fordítói hagyományai felől, akár a nemzetközi fordításelmélet előszeretettel alkalmazott fordítói stratégiái mentén elemzünk műfordítást, fontos szempontként merül fel az is, hogy milyen vers a forrásszöveg. André Lefevere saját fordításelméletében hét lírafordítás-fajtát különböztet meg: *fonemikus*, *szó szerinti*, *metrikus*, *verset prózában fordító*, *rímelő* és *blank verse*-beli fordításokat, valamint *interpretációkat*.²⁴ Ha Lefevere hét fordításmódszeréről beszélünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy azok egy Catullus-vers angol fordításainak összehasonlítása nyomán keletkeztek. Kétségtelen, hogy a *metrikus fordítás* egészen más lenne egy eredetileg nem időmértékben írt vers kapcsán. A mai francia lírafordításra rálátva mégsem mondhatjuk kategorikusan, hogy a célvers formáját a forrásvers formája határozza meg, ahogy nyugatosoknál sem mindig történt így, hiszen tudjuk, hogy Kosztolányi például gyakran „kiegyengette” a verssorokat:²⁵ azonos szótagszámokat alkalmazott a magyar nyelvű versben, míg a franciában eltérő hosz-

²⁴ LEFEVERE, André: *Translating Poetry: Seven Strategies and a Blueprint*, Van Gorcum, Assen–Amsterdam, 1975, idézi Susan Bassnett-McGuire: BASSNETT, Susan: *Translation Studies*, Routledge, London – New York, 1991, 81–82. (fordítás tőlem: V. E.)

²⁵ GERGELY Ágnes: *Tigrisláz: Tíz óra a magyar versfordításról*, Európa, Budapest, 2008, 39.

szúságú sorok voltak. A kortárs magyar versfordítás mégis, úgy tűnik, törekszik arra, hogy fordításai minél jobban a forrásszövegből, elsődlegesen annak formájából induljanak ki.

A *fonemikus* fordítás, amely – sokszor Walter Benjamin *tiszta nyelv* ideájára emlékeztető módon²⁶ – a forrásszöveg hangzását ülteti át minél jobban a célszövegbe, a legtöbb esetben inkább költői játék, mint hű fordítást elősegítő gyakorlat. Ám ha a fordító úgy véli, hogy a forrásszövegben a hangzósság a legfontosabb elem, és azt megragadva hozza létre a célnyelvű verset, közben pedig a többi jegyét, például szemantikáját sem hagyja figyelmen kívül, (a lehetőségekhez mérten) kiváló fordítás jöhet létre. Ilyen forrásszöveg Ludovic Janvier *Emma la mer* című verseis.

Emma la mer

Ces quelques minutes à longer la mer
c'était cruel en compagnie d'Emma
toujours à longer jamais allongés
toujours à bander jamais d'abandon
Emma me dit non parle-moi
parle-moi d'amour parle-moi d'Emma
tu ne veux pas parlons du temps qu'il fait
il fait un soleil à désespérer
mais avec Emma fini d'espérer
avant d'avoir seulement commencé
tu as tort Emma moi la douceur même
ou je ne sais pas parlons politique
dis-moi ce que tu lis en ce moment
elle a l'air inculte or elle a un cul
mais délicieux clair comme un sourire
ah qu'avec Emma ça devient amer
ces longues minutes à longer la mer ²⁷

---

²⁶ BENJAMIN, Walter: „A műfordító feladata”, in: W. B.: *Angelus novus: Értekezések, kísérletek, bírálatok*, Magyar Helikon, 1980, 70–86.

²⁷ Forrás: http://www.babelmatrix.org/works/fr/Janvier,_Ludovic-1934/Emma_la_mer (letöltve: 2016. 04. 26.)

A versben a szemantikai tartalom másodlagos. Ez nem okoz nagy meglepetést az olvasónak, miután konstataulta, hogy *A látogatás* antológiában, ahol a magyar olvasó számára (számos kortárs francia nyelvű költő művei mellett) hozzáférhetőek Janvier művei, a költő néhány, a gyűjteménybe beválogatott költeményéből kettő is a kitevetett ruhákról szól (*Nouvelles du linge*,²⁸ *Encore le linge*²⁹). Az *Emma la mer* narratív költemény, ám a történet, amelyet elmesél, tagadhatatlanul banális. Beszélője merőben triviális gondolatokat fogalmaz meg a mellette sétáló, Emma nevű, jó fenekű lányra irányulóan, aki nem osztozik a férfi erotikus vágyaiban. A szemantikai tartalom bagatellizálását szolgálja a versben a mondatközi és -végi írásjelek elhagyása, valamint az ép, grammatikus mondatok kerülése. A vers a mondanivaló hiányát poétikává emeli, ezzel ábrázolja a beszéd-téma hiábavaló keresése okán kudarcba fulladt kommunikációt, melyről maga a vers szól.

A versbeli gondolati sík efféle redukálása még inkább előtérbe helyezi azt a virtuóz játékot, amely Janvier költeményében a hangzás szintjén jelenik meg: az összecsengő mássalhangzók, a hasonló hangalakok által létrejövő asszociációk és szójátékok, valamint a sorközi rímek alkotta zeneiségben. „A hangfestés a hangszimbolika eszköze; a hangszimbolika felfogása szerint a szavak hangalakja és jelentése összhangban áll, a hangok maguk is kifejező értékűek. Természetesen más-más súllyal esik latba ez a megállapítás aszerint, hogy egy-egy költői irányzat programjának szerves része-e vagy sem.” – írja Rába György, mikor Babits Baudelaire-fordításait elemzi.³⁰ Ahogy Baudelaire, úgy Janvier költészete kapcsán sem lehetnek kétségeink afelől, hogy poétikájuk szerves része a zeneiség előtérbe helyezése.

Ez a speciális hangzásbeli harmónia már a címben is megjelenik: *Emma la mer*. A határozott névelővel összekötött két főnév nem alkot

²⁸ Ludovic JANVIER: *Jelentés a ruhákról* (ford. Lackfi János), in: *A látogatás: Kortárs francia költők*, JAK – Jelenkor, Budapest – Pécs, 1995, 166.

²⁹ Ludovic JANVIER: *Megint a ruhák* (ford. Tóth Krisztina), in: *Alátogatás: Kortárs francia költők*, JAK – Jelenkor, Budapest – Pécs, 1995, 170.

³⁰ RÁBA György: *A szép hűtlenek*, Akadémiai, Bp., 1969, 34.

értelmes szintagmát, így értelmezői fókuszunkba egyértelműen a dallamosság, az *l*-ek és *m*-ek puha összecsengése kerül. A címben előrevetített, hangok szintjén zajló struktúráképző játék a vers egészében is következetesen megjelenik. Az első sor töretlenül folytatja az *l*-ek és a nazálisok³¹ meditatív összjátékát: „*Ces quelques minutes à longer la mer*”.³² A kezdősor hamisan idillikus vershelyzetet teremt, de a harmonikus, szerelmes tengerparti séta ábrándképe hamar szertefoszlik a második sor kemény *k* hangjai és az általuk jelölt szavak értelme által: „*c’était cruel en compagnie d’Emma*”. A (kegyetlen) *cruel* melléknév váratlan hullámcsapás az addigi nyugodt tengeri morajlásban, amit egy újabb követ: az alliteráló *compagnie*, majd a cseppet sem idillikus tartalmú versegész. A költemény végig a két pólus között mozog; a kellemes mássalhangzók folyamatos újbóli visszatérése rímeli a versbeli beszélő férfi fel-felcsillanó reménysugaraira, melyek Emma magáévá tételére vagy legalábbis az ehhez vezető első lépés megtételére, a gördülékeny párbeszéd elindítására irányulnak. A hasonló dallamú szavak és szókapcsolatok hangzásuk alapján Emma neve köré csoportosulnak. A név hangalakja keltette asszociációsor könnyen eszünkbe juttathatja Kosztolányi *Ilonáját* (és Varró Dániel *Borbáláját*). Janvier-nél Emma nevével cseng össze a *la mer, jamais, amour, mais, seulement, commencé, même, moment, minutes, amer*, megadva az alapmorajlást a *longer, allonger, soleil, il, lis, l’air, longue* szavak kíséretében. A cselekményben keletkező feszültséget a beszélgetés kényszerének tudatában ismételt *parler* ige különböző alakjainak halmozott, ideges *p*-i jelzik a fonológia szintjén: „*parle-moi / parle-moi d’amour parle-moi d’Emma / tu ne veux pas parlons du temps qu’il fait / il fait un soleil à désespérer*”. Majd pár sorral lejjebb kiteljesedik egy hármas alliterációban: „*ou jene sais pas parlons politique*”.

³¹ A *nazálist* mint a magyar fonetika kifejezését használom, mely csoportba képzési módjuk alapján az ‘m’, ‘n’ és ‘ny’ hangok (*okkluzívák*) tartoznak.

³² Kiemelések a vers és a fordítás elemzése során a továbbiakban tőlem: V. E.

A verset magyarra fordító Tóth Krisztinának nem volt könnyű dolga, ám a feladat, hogy magyarra ültesse át a hangzás nyújtotta lehetőségeket oly sok szinten kijátszó költeményt, testhezállónak bizonyult. A költő- és író- saját poétikájában is nagy szerepe van a dallamosságnak, a versformáknak és a szójátékoknak. Az *Emma la mer* magyar fordítása szinte maradéktalanul visszaadja a francia versben felhalmozott költői játékokat:

*Emma, tenger*³³

Az a rövid út lent a fövényen
 Emma oldalán kemény volt nagyon
 szüntelen menés semmi pihenés
 szüntelen felállt ő meg ellenállt
 azt felelte nem jó mondom sebaj
 beszéljünk talán Emmáról vagy a
 szerelemről ez még jobb téma lesz
 micsoda idő szörnyű a meleg
 na gondoltam itt nincsen sok remény
 el se kezdtük és máris végetér
 hidd el Emma én jó gyerek vagyok
 érdekel-e a politika és
 mostanában épp miket olvasol
 Fene nagy esze nem volt feneke
 volt viszont csodás telt mint egy mosoly
 az a hosszú út Emma oldalán
 lent a fövényen nem volt könnyű ám

A címben a dallamosság mibenléte megváltozik, de nem csökken nagymértékben. A magyar nyelv nem alkalmas arra, hogy olyan, az Emma névhez hasonló hangzású szót lehessen találni, amely *a tenger* jelentéssel bír, így a fordító más stratégiát választott: egymás mellé helyezte az *Emma* és a *tenger* szavakat, létrehozva így egy két tro-

³³ A látogatás: *Kortárs francia költők*, JAK – Jelenkor, Budapest – Pécs, 1995, 177.

cheus által lüktető címet. A két szót pedig vesszővel választotta el, s ezzel eltér az írásjelmentes versképtől, mégis szükség volt rá, hogy a fordító ne vetítse rá saját értelmezését a vers címére, ne próbáljon grammatikus szintagmát faragni a két egymást követő főnévből. A vessző elhagyásával, vagy egy határozott névelő beillesztésével félő lett volna, hogy a befogadó valamiféle birtokviszonyt feltételezzen Emma és a tenger között (amely értelmezést a francia cím egyáltalán nem implicálja), vagy azt gondolja (például az *Emma tenger* címváltozat esetében), hogy egy Emmaként aposztrófált tengerről esik szó (a Zsuzsi vonat vagy a micisapka példájára). A női név és a *tenger* szó egymás mellé helyezése még patetikus, szimbolikus képzeteket is ébreszthetne. A nőiség és a tenger összekapcsolása egészen más, allegorikus gondolati síkra helyezné a verset, mint amilyen síkon a forrásszöveg értelmezhető. Ez az összekapcsolás egyébként nem idegen a kortárs francia költészettől; Sepsi Enikő például Jean-Michel Maulpoix költészetének egyik fő vonásaként említi a tenger-nő párhuzam egymásba játszását.³⁴

Ha a címbeli *la mer* l-jeit és nazálisait nem is, de a versben megjelenő többi efféle mássalhangzót vizontlátjuk a költemény magyar fordításában; valamint a *cruel* hirtelen k-ja is visszaköszön: „[...] *lent a főnyen / Emma oldalán kemény volt nagyon / szüntelen menés semmi pihenés / szüntelen felállt ő meg ellenállt / azt felelte nem jó mondom sebj*”. Tóth Krisztina a vers rejtett rímeit és gyakori szójátékait is valószínűtlen virtuozitással ülteti át a magyar fordításba. A vers elejének dallamosságát leginkább a harmadik sorban lévő sorközi rímek adják meg: „*toujours à longer jamais allongés*”. Ez az összecsengés a fordítónak sem kerülte el a figyelmét; a rím a magyar változatban is megvan, még ha ragrím is (a paronomázia helyett): „szüntelen menés semmi pihenés”. Az ezt követő sor további kihívásokat állít a fordító elé: „*toujours à bander jamais d'abandon*”. A nagyon hasonló hangzású, ám ellentétes jelentésű szavak közti feszült-

³⁴ SEPSI Enikő: *A kortárs francia költészet fordíthatóságáról: Yves Bonnefoy és Jean-Michel Maulpoix*, La Revue d'Études Françaises (Numéro 15), 2010. <http://cief.elte.hu/sites/default/files/35sepsieniko.pdf> (letöltve: 2016. 04. 26.)

ség magában foglalja az egész vers feszültségét. A férfi (főleg hím-tagja) folyamatos feszítettségét és a megkönnyebbülés, fesztelenség hiányát Tóth Krisztina fordítása találó megoldással adja vissza, konkretizálva a kielégületlenség kiváltóját, őt, Emmát: „szüntelen felállt ő meg ellenállt”. A vers leghumorosabb szójátékának magyar fordítása szintén kitűnik szellemességében. Janvier azt írja Emmáról, miután kudarcba fulladtak a kísérletek, hogy politikáról, esetleg a legutóbbi olvasmányélményeikről beszélgessenek: „elle a l'air *inculte* or elle a *un cul / mais délicieux [...]*”, azaz műveletlennek látszott, márpedig a feneke... isteni volt. Tóth Krisztina itt is könnyedén megtalálja a magyar megfelelőt: „*Fene nagy esze nem volt feneke / volt viszont csodás [...]*”.

A vers keretes szerkezetét a párhuzamos mondat szerkezetű első és utolsó sor adja, melyek egyetlen szóban térnek el egymástól. Ebben az egy melléknévcserében manifesztálódik a lírai beszélőben lezajlott hangulatváltozás: a két végpont között mérnöki pontossággal felrajzolható a költemény íve a reménytől a reményvesztettség és a kín állapotáig. Mindez az időben két különböző perspektívájú szubjektív idő ábrázolásának következménye: „*Ces quelques minutes à longer la mer*”, majd pedig „*ces longues minutes à longer la mer*”, a néhány percből tehát a vers végére hosszú percek lesznek. A kettő közötti ellentét ábrázolása azért figyelemreméltó, mert csak látszólagos; valójában nem mond ellent egymásnak a „néhány perc”, valamint a „hosszú percek”. Tóth Krisztina fordításában szintén megfigyelhető a keretes szerkesztésmód, noha itt az első két sor és az utolsó két sor állítható szembe egymással: „Az a rövid út lent a fövényen / Emma oldalán kemény volt nagyon” és „az a hosszú út Emma oldalán / lent a fövényen nem volt könnyű ám”. Látható, hogy a fordítás figyelembe veszi, hogy a francia vers két utolsó sora – a többivel ellentétben – rímel, ezt átviszi a magyar változatba is. A sorok Tóth Krisztinánál nem egy-egy szóban térnek el, az alapvető ellentétet viszont felvázolja: *rövid út–hosszú út*, habár ez a szembeállítás egyértelműen relativizálja a szubjektív időt, így explicitebb ellentétpárt használ, mint Janvier.